

אין זה פשוט לומר דברים לזכרו של אריאל. המעיין בכתביו הרבים או במעט הדברים שנכתבו לזכרו, יודע כי מי שרוצה לסרטט קוים לאישיותו של אריאל עשוי בקלות להתפס לשטחיות ברצותו להקיף את הדמות כולה. אשר על כן אני מבקש לדבר על פן אחד באישיותו של אריאל, אשר במפגש הקצר שלי איתו, שתי שנות עבודה משותפות, היה הפן המרכזי והחשוב ביותר. מנהיגותו של אריאל.

אריאל היה דיקאן הפקולטה למשפטים כאשר הגעתי לשם, הוא לא היה מנהל הפקולטה הוא היה מנהיג הפקולטה, ועל החוויה הזאת אני רוצה לספר מעט.

בפעם הראשונה שהגעתי לבניין הפקולטה למשפטים באונברסיטת תל אביב, הגעתי לישיבת מועצת פקולטה לקראת פתיחת שנת הלימודים. כמקום חדש, הוא היה קצת זר, קצת מפחיד, לא הכרתי איש.

לאחר שהתכנסו כל החברים, אריאל פרץ פנימה בסערה, תנועות החלטיות וברורות. מעל ערמת הנירות והמסמכים שהביא איתו לישיבה היה חומש תורה תמימה. הוא פתח את הישיבה במדרש מפרשת השבוע אשר שימש לו מטאפורה להעביר לחבריו את המסר הרוחני שביקש.

המדרש היה עולמו הרוחני, הוא לא בהכרח היה עולמם הרוחני של שאר הנוכחים בישיבה אבל אריאל היה איש אמת, הוא הביא את עולמו הרוחני משום שהוא בער בתוכו, ודבריו תמיד נכרו כדברי אמת.

אריאל הביא את המדרש, כשם שבפעמים אחרות הביא שיר של יהודה עמיחי, הוא הביא מעולמיו הרוחניים משום ששייכות ופגישות עבודה היו עבורו לא רק לשם קבלת החלטות או פרטיביות על נושאים שעל הפרק, אלא משום שהם היו בעבורו בעיקר מפגש לסיג ושיח בעניינים שברומו של עולם, הוא ביקש להפוך את הדיונים לרוחניים ואינטלקטואלים בשאלות שבערו בעולמו הרוחני והאישי, הוא ביקש ליצור מתח רוחני אשר ההחלטות האופרטיביות יתקבלו בשוליו, כתוצאה ובהשראה מן הדיון הרוחני.

אף אני אנקוט במידתו של אריאל. כאן בבית הכנסת הזה, בחוג משפחתו של אריאל יש בוודאי פחות מן התעוזה ואולי זה אף דבר המובן מאיליו להשתמש במקרא ובמדרש כמטאפורה לדברים שאני רוצה לומר.

אפתח בסיפורו של יוסף, דומני שיש בסיפורו כדי לקרב אותנו הרבה כדי להבין את דמותו של אריאל כמנהיג.

יוסף חולם חלום. בחלומו הוא מלך, הוא מנהיג המשפחה, מנהיג של עם.

סופו של הסיפור הוא בהגשמת חלומו של יוסף, הוא אכן מלך, מלך השולט לא רק על משפחתו אלא על מצרים כולה, ערס התרבות והכלכלה של אותם הימים. אבל: אמצעיתו של הסיפור היא השנאה והסבל הנורא העובר על יוסף בדרכו להגשמת חלומו. מדוע עובר יוסף את כל הסבל הזה ומה משמעותו.

אולי התכונה החשובה ביותר הדרושה למנהיג אמיתי, מתגלית לנו אצל יוסף עוד בטרם אנו יודעים עליו מאומה -- יוסף חולם חלום. יש לו חזון. חייו של אדם ללא חלום הם חיים חסרי משמעות. חיים ללא שאיפה, חזון, התפתחות.

קל וחומר לגבי המנהיג, מנהיג ללא חזון, הוא פקיד, פקיד המסוגל אך ורק להסיג את אומתו אחור.

בחלומו הוא מלך. הוא מכיר בערך עצמו, הוא יודע כי הוא ראוי להיות מנהיג. אדם שאינו מכיר בערך עצמו אינו מסוגל להגיע למיצוי הכשרונות הטמונים בו. כל זה מוביל את יוסף אל שנים של עבדות והשפלה, שנים של סבל נוראי, של עמידה בניסיונות. מדוע?

התבוננות ברגע התפנית בחייו של יוסף, ברגע בו הוא מפסיק לרדת ומתחיל לעלות, תלמד אותנו, אולי, על התהליך העובר על יוסף ומשמעותו.

כזכור יוסף בבית האסורים מובא אל פרעה ושם הוא מתבקש לפתור את חלומו של פרעה.

יוסף שחלם להיות מלך, נפגש בפעם הראשונה עם מלך, וגם למלך הזה יש לו חלום. אבל חלומו של המלך הזה שונה באופן מהותי מחלומו שלו.

בחלומו של יוסף: אחיו ואולי אף הוריו משתחווים לו, בכך, לפחות בחלום הנעורים הזה, מתמצית ההנהגה.

בחלומו של פרעה הדאגה לפרנסת עמו היא שמדירה את שנתו של המלך.

יוסף שחולם על כבוד וגינונים, פוגש מלך שמנהיגותו מתמצית בדאגה לעדתו, מלך שמוכן לשמוע אפילו בעצתו של עבד עברי האסור בבית האסורים, ובלבד שישמע את האמת, ובלבד שתמצא הדרך הנכונה להציל את עדתו.

את זה הלך יוסף ללמוד מפרעה, השיעור הנפלא הזה שיוסף לומד מפרעה מאפשר לו להתמנות משנה למלך פרעה.

אלהים הבוחר בעמו, מגלגל אותם אל פרעה משום שגם משם יש להם מה ללמוד.

אבל לא בכך מתמצא התהליך שעובר יוסף במצריים.

כבר כאשר הוא פותר את חלומותיהם של השרים בבית הסוהר אומר יוסף "לאלהים

פתרוניים" ובפגישתנו עם פרעה הוא חוזר על כך "ויען יוסף את פרעה לאמר: בלעדי, אלהים יענה את שלום פרעה".

יוסף המכיר בכשרונותיו וביכולותיו, היה, בראשית הדרך, יהיר ומתנשא, הוא גורם בכך לניכור ושנאה בינו לבין אחיו, ברור שהגאווה והיהירות לא מאפשרות לו להגיע למה שהוא מסוגל, למצות את כישוריו.

שהותו של יוסף במצריים וסבלו הגדול של יוסף, הקנו לו בסופו של דבר את מה שהיה זקוק כדי להפוך למנהיג.

יוסף למד להכיר את מגבלות הכוח שלו, יוסף מכיר בכשרונותיו וביכולתו, אבל הוא מכיר גם במקור הכוח ובמגבלותיו של הכוח.

נקנו לו ליוסף, בדרך יסורים לא קלה, האיזון הדרוש, שביל האמצע הדרוש, שבין הכרת כוחותיו וכשרונותיו, הכרה אשר בלעדיה אין איש יכול לחלום, ובודאי שאינו יכול להגשים ולהוציא לפועל את יכולותיו, ובין היהירות ושבעות הרצון העצמית המשתקת.

האיזון המסובך הזה דרוש על מנת להוציא מן הכח אל הפועל כל תכונה רוחנית ונפשית הטמונה באדם, אך הוא בודאי איזון בלעדיו אין המנהיג מסוגל להנהיג את עדתו, ואשר בלעדיו, המנהיג הוא שיכור כח המוביל את עדתו אל פי התהום, או חלילה מן הצד השני משתק את עדתו בחוסר אמונתו וביכולתו.

יוסף היהיר, המסלסל בשערו, יוסף הרץ להודיע לאחיו כי בחלומו הם משתחווים לו, הופך לאדם מתון הרבה יותר, הוא יודע בכישורו לפתור חלום, אבל הוא למד גם כי "לאלהים פתרוניים".

מסקנתו זו של יוסף זועקת בוודאי בעוצמה כפולה ומכופלת אם מתבוננים אנו במצבו של יוסף, ובשאלות המנקרות במוחו. אני שבחלומי כולם משתחווים לי, אני הראוי והעתיד להיות מלך, מושלך כעבד בבית הסוהר? עוסק בפתרון חלומות של אחרים במקום בהגשמת חלומי שלי?! לאלהים פתרוניים.

הכרה זו של יוסף, רכישה זו של שילוב עדין ומסובך כל כך, סוללת לפניו את הדרך לשמוע, להקשיב קשב עמוק, להבין את חלומו של פרעה, להבין כי יש לו מה ללמוד מפרעה, כי אמנם הוא כאן במצריים, תרבות אחרת ושונה, אבל יש לו מה לקחת מפרעה, את תכונתו העיקרית כמנהיג בעל חובות יתר ולא בעל זכויות יתר.

ובתוך כל זה כיצד מתגלה לנו יוסף? דומני שלא אחדש הרבה אם אמר שתכונותיו היסודיות של יוסף, ושאכן הפכו לאבני היסוד בתיאור דמותו הם: יוסף הצדיק, ויוסף החכם.

אשת פוטיפר מפתה אותו יום יום, הוא עומד בפיתוי "וינס החוצה" אחרי שהיא מנסה כמעט בכוח. "איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים" --- יוסף הצדיק.

על יוסף החכם כמעט שלא צריך להכביר מלים, בכל דרכיו הוא מתגלה כחכם, מחושב, ממולח. מיד בפתרון החלום לפרעה, נשאר פרעה פעור פה מגאוניותו של יוסף, גאונות שבאה לידי ביטוי לא רק בפתרון החלום, אלא בעיקר בהצעותיו האופרטיביות כיצד להתגבר על המשבר. אכן, תגובתו הראשונה של פרעה "אין נבון וחכם כמוך".

מנגד, לכל אורך סיפורו של יוסף, צומח לו מנהיג אחר, יהודה. תחרות בין מנהיגים אשר עוד נשמע עליה רבות בהיסטוריה של עמנו.

אולי נפתח בהתבוננות שלנו ביהודה במפגש המאלף שבין יוסף ויהודה, המפגש שנוצר על רקע תביעתו של יוסף לקבל את בנימין לעבד. "ויגש אליו יהודה ויאמר בי אדני" חז"ל דרשו כאן את הפסוק באיוב "אחד באחד יגשו רוח לא יבוא ביניהם" רוח לא יבוא ביניהם אלו השבטים שאמרו מלכים מתדיינים ביניהם אלו עם אלו אנו מה אכפת לנו --- יש כאן שיח מלכים, האחים קולטים את עצמת הרגע ועומדים מן הצד.

ומה קורא בשיח מלכים זה? יהודה מתגלה כפרקליט מלא רגש. "כבאי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו" וכו' הוא מציע את עצמו כעבד תחת בנימין "פן אראה ברע אשר ימצא את אבי".

ומיד מיד: "ולא יכול יוסף להתאפק" יוסף המנהיג החכם השקול, המדוד המחושב והרציונלי נישבר לנוכח עוצמת הרגש של יהודה.

לא רק בזאת יהודה הוא אנטי-תזה ליוסף, וכמובן שהדברים ארוכים אומר רק בקיצור:

"...והמדנים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר סריס פרעה שר הטבחים" אוזנינו קשובה היטב לשמוע את מה שיקרה ליוסף בביתו של פוטיפר. אך קודם התורה מתפנה לספר לנו סיפור קצר, אחר לגמרי, שאינו קשור לעניין, כאילו בסוגריים: "ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו..." סיפור של יהודה ותמר כלתו. יהודה מתגלה כהרבה יותר אנושי, יצרי, הוא אינו עומד בפיתוי של הקדשה על הדרך. עכשיו נסגרות כביכול הסוגריים, וממשיכה התורה לספר לנו את סיפורו של יוסף בבית פוטיפר. עמידתו של יוסף נקראת עכשיו בעוצמה גדולה הרבה יותר.

אבל: מתגלית כאן ביהודה תכונה חשובה אחרת. תכונתו העצומה של יהודה. יהודה מודה על האמת "צדקה ממני" תכונתו העצומה של יהודה שמתגלית בכל מקום שפוגשים בו. "ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני".

דרשו חז"ל במקומות רבים ובלשונו רבים את מלכותו של יהודה שנתנה לו בזכות ההודאה באמת: "בשביל שהודה יהודה והציל שלש נפשות מן המיתה הודו לו אחיו שהוא מלך עליהם".

אך יתרה מכך דרשו חז"ל: א"ר חנין א"ר שמעון... יוסף שקדש שם שמים בסתר, זכה והוסיפו לו אות אחת משמו של הקב"ה שנאמר "עדות ביהוסף". יהודה שקדש שם שמים בפרהסיא זכה ונקרא כולו על שמו של הקב"ה, כיון שאמר צדקה ממני,..." (סוטה י) כאן ממש במקום שבו מונחים לפנינו לקריאה ברצף מעשה יהודה ותמר ומעשה יוסף ואשת פוטיפר, לכאורה כדי להדגיש ולהבליט את צדקותו של יוסף, אומרים לנו חז"ל, ההפך הוא הנכון, האמת הכואבת לפעמים עדיפה. "יהודה אתה יודך אחיך" משום שהודית מודים כולם במלכותך. תכונה נפשית הזאת של יהודה, היכולת להודות, היא שהעניקה לו את המלכות.

חז"ל היו מחנכים גדולים, את המסרים הרוחניים שלהם מסרו לנו בדרך כלל באופן המותיר כברת דרך של עמל מצידו של הלומד, על מנת שיגלה את כוונתם, היגיעה בלימוד יש בה חשיבות אימננטית שאין ערך ללימוד בלעדיו. הדברים ארוכים ואין כאן מקומם. אני אומר את הדברים רק כדי לומר שרמזו לנו רמז חשוב ביותר בהביאם את פרק לז ביחזקאל כהפטרת פרשת ויגש. כסיום לסיפור יוסף ואחיו: "ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתב עליו ליהודה ולבני ישראל חברו, ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חבריו. וקרוב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד....." כאומרים לנו חזונו הגדול של יחזקאל על עץ אחד, אינו רק באיחוד הממלכה, אלא גם חזון על המנהיג האמיתי של אחרית הימים, מנהיג שיאחד בתוכו את תכונותיו של יהודה ותכונותיו של יוסף.

דומני שלא אפריז כלל אם אמר שיחודו של אריאל ז"ל כמנהיג היה בשילוב הנדיר מתכונותיו של יוסף ומתכונותיו של יהודה.

הוא היה מנהיג שחלם חלום, בעל חזון. ברמה הקטנה של הפקולטה שהנהיג בשנותיו האחרונות, הוא חולל מהפכה כל כך משמעותית שרק מנהיג בעל חזון מסוגל.

שנתו של אריאל נדדה לא משום החיפוש אחרי כבוד וגינונים, אלא משום הדאגה הכנה לקהילה אותה הנהיג.

אריאל הכיר בכוחו בכישוריו להנהיג ולהוביל, הוא אמר את דבריו תמיד באומץ ובביטחון עצמי רב, אבל הוא הכיר במקור הכח ובמגבלותיו של הכוח שלו. שילוב נדיר של רציונליות עם יראת שמיים, אמונה צרופה. נדמה לי שתכונה זו באה לידי ביטוי נעלה בזמן המחלה. אריאל היה מסוגל לקבל את הדין בלא לבא בטרונוניות. הוא חזר על כך אין ספור פעמים. במכתבו האחרון של אריאל הוא כתב לי "אני עובר נסיונות לא פשוטים" ההתנסחות הזאת אמרה בצורה מופלאה את כל התמודדותו עם המחלה. הוא קיבל זאת כניסיון, ובניסיון מוכרחים לעמוד. לשם כך ניתנו לאדם נסיונות, לבחון את כושרו, אמונתו ועמידתו. אבל אני ידעתי שהנסיון שהוא עובר הוא קשה, קשה מאוד, אבל אריאל ידע שאם יכנה את הנסיון כנסיון קשה, הרי שכבר בכך ישנה נימה של טרוניה, תהיה בכך סטייה מדרכו של יוסף "לאלהים פתרונים". בתאור המופלא על ביקורו כביכול של משה בבית מדרשו של ר' עקיבא, מבקש משה לראות את אחריתו של ר' עקיבא, ושהוא רואה את בשרו נשרק במסרקות, הוא תוהה "זו תורה וזו שכרה"? תשובתו של הקב"ה "שתוק", אריאל לא הפר את השתיקה הזו.

עובדה זו מקבלת עוצמה על רקע היותו של אריאל אדם לוחמן, שנאבק להשגת מטרותיו, ועל רקע היותו של אריאל איש שלם בהתלבטויותיו, איש אמונה אמיתי המנהל דו שיח עם בוראו. אבל יש רגע של הכרה בגבולות הללו, רגע של "שתוק" רגע של "לאלוהים פתרונים".

כיוסף שאב אריאל את תעצומות מנהיגותו משילוב מפוכח ומודע מתרבויות שונות שבהן היה נטוע, מושרש עמוק. השילוב המסובך, העדין, הדורש עומק תבוני ורגשי, היה עיקר חזונו של אריאל. אריאל שילב בתוכו שילוב נדיר לא רק את התרבויות שמהן ינק, אלא גם של תכונות מנהיגותיות כבחזון אחרית הימים. הוא היה איש חכם ונבון, אבל איש בעל רגש עמוק, הכניסה ללשכתו לוותה תמיד במתח, מתח של עמידה מול אדם גדול, מול עוצמה, מול אדם שלא יוותר, יחד עם חוס עצום שהיה שורר תמיד בשיחה איתו. היה בו את תכונתו המובהקת של יוסף "לא יכרע ולא ישתחוה" יחד עם רגישותו ורגשנותו של יהודה "איך אעלה אל אבי והנער איננו איתי". הייתי הצעיר שבחבורה, והוא בראש המערכת, הוא הכיר בשמות כל אחד מילדי,

ידע את התלבטות החינוך וגידול הילדים שלנו, הוא רצה לדעת, הוא התעניין בחוס, הוא ביקש לתרום מניסיונו, הוא תמיד תיבל את עצתו בסיפור על אחד מילדיו, הוא סיפר בפתיחות, בהתרגשות על סיפור שהיה לפני עשור שנים, ובאהבה עצומה. אריאל המנהיג החזק, הנחוש, הלוחמני, שילב בתוכו גם איש רך, רגיש ואוהב. בהיותי בחו"ל אריאל כתב לי מכתב זועם כתגובה לבקשה שבקשתי ממנו, הוא הסביר באריכות מדוע יש לדחות אותה, זה כשלעצמו ההוכחה הבולטת ביותר על מנהיגות אמת, שהרי גם שיחת טלפון מאת המזכירה הייתה פותרת את הבעיה. אבל הוא כתב בעצמו ובאריכות, אך לא בכך העיקר: הוא סיים בשורה האחרונה וכתב: ואולם כיון שניכר ממכתבך שהעניין חשוב לך מאוד, אני נענה לבקשה. זהו השילוב הנדיר של הנוקשות של יוסף עם "צדקה ממני" של יהודה, כיון שהודה קיבל מלכות, לא מאת האל, אלא מאת אחיו שקיבלו אותו עליהם.

אבל. וכאן בא האבל הגדול.

האמת המרה צריכה להאמר: מנהיגותו של אריאל היא מנהיגות מוחמצת. אמנם בכתביו הוא הספיק לומר הרבה, ותכונותיו האמורות, יכולת השילוב והמיזוג שלו באו לידי ביטוי, אבל אריאל הסתלק ברגע שהגיע לעמדת הזינוק, עמדת הזינוק להשפעה ברמה לאומית. אריאל הכיר בכישוריו, הוא חלם חלום, הוא ידע כי הוא ראוי לכך, אבל הוא ואנחנו לא זכינו. משה בנקודת השיא של מנהיגותו מתחנן: "אעברה נא ואראה את הארץ". כל ימיו הוא עמל בשביל הרגע הזה, להכנס לארץ ולהכניס לשם את העם, בקשתו נדחית "ושמה לא תבא". אריאל גם לזה לא זכה, הוא סולק הרבה קודם.

המשנה באבות אומרת: "חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי" (אבות ב' ח') רבן יוחנן בן זכאי המנהיג שהציל את היהדות בשעת המשבר הנוראה בגלל יכולתו לשלב תכונות נוגדות, בגלל יכולתו להבין שלא מה שהיה הוא שיהיה וכי לעת כזאת זקוק העם למנהיג, הורה לעם מה ניתן להציל מן החורבן ומה לא ניתן להציל מן החורבן. הוא הורה לעם המיואש והשבור דרך חדשה, אשר שילבה בתוכה כל מה שניתן מן הישן, אבל היתה דרך חדשה.

רבן יוחנן בן זכאי מונה שבחן של תלמידיו "רבי אליעזר בן הורקנוס בור סוד שאינו מאבד אף טיפה, רבי יהושע אשרי יולדתו, רבי יוסי חסיד, רבי שמעון בן נתנאל ירא חטא, רבי אלעזר בן ערך מעיין המתגבר"

מעבר לאהבתו ותלמידיו יש כאן כנראה גם נימה של עצב. התכונות ההלו כולן

היומשולבות בו ברבן יוחנן בן זכאי, הוא שילב בין "בור סוד" ובין "מעייין המתגבר" בין החדש והישן, עוצמת מנהיגותו נבעה מעצם השילוב שבהם. אצל תלמידיו התפצלו התכונות הללו. איש מהם לא היה מסוגל לאחד בתוכו את השילוב המופלא של רבן יוחנן בן זכאי.

הדור שלנו היה זקוק למנהיג כאריאל שחי באמת את שילוב הערכים והעולמות. שידע לשלב בתוכו, שילוב נדיר של תכונות מנהיג כאמור, שהיה מוכן ללכת אל פרעה ולשאוב ממנו, וללמוד ממנו. שלא יכרע ולא ישתחוה, שלעולם לא יסטה מן האמת שלו, אבל שהאמת שלו עצמה משלבת שכל ורגש, ישן חדש, יהודית ודמוקרטית, קודש וחול. אמונה עמוקה ויראת שמים אמיתית "לאלהם פתרוניים" עם אמונה עמוקה באדם, בו עצמו ובכל אחד מן הסובבים אותו.

מנהיגותו של אריאל הוחמצה, ההחמצה היא שלנו.

אבל גם האחריות עלינו. האחריות עלינו להושיב ישיבה על קברו, ללמוד את הדרך וללכת בה פן חלילה נתפס לפתרונות קלים ולא נדע לחפש את דרך האמת המשלבת בתוכה תכונות ורעיונות, שילוב קשה כל כך, אבל אמיתי כל כך. פן נשאל כבר עכשיו את שאלתו של אבא שאול וחביריו השואלים שם בהמשך המשנה באבות איזה תכונה החשיב רבן יוחנן בן זכאי יותר: בור סוד או מעייין המתגבר, והרי כל אישיותו של רבן יוחנן היתה מכך שלא אמר מי גובר אלא שילב אותם שילוב אמיתי, ובכך הציל את העם משמד רוחני וגשמי.

אסיים בתפילה. תפילתו של משה. גדול המנהיגים. לאחר שנואש ממילוי משאלתו להנהיג את העם בכניסתו לארץ, ה' מצוה אותו לעלות אל הר העברים "וראה את הארץ... ונאספת אל עמך...". הוא מתחנן אל הקב"ה שימנה להם מנהיג ראוי תחתיו, זאת עוצמתו של משה, גם ברגע זה אין הוא דואג לעצמו אלא לעדתו, וכך הוא מתחנן: "יפקד ה' אלהי הרוחות לכל בשר, איש על העדה אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רעה" (במדבר כז יז-יח). דרשו חז"ל מדוע "אלהי הרוחות": "... רבש"ע גלוי וידוע לפניך דעתם של כל אחד ואחד, ואין בשל בניך דומה זה לזה, כשאני מסתלק מהן בבקשה ממך אם ביקשת למנות עליהם מנהיג מנה עליהם אדם שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו"

משה מבין שמנהיג אמיתי הוא זה יוכל לסבול פלורליזם אמיתי בחיי הרוח. הוא מביע כאן את השקפתו על מנהיגות רוחנית אמיתית "שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו". מנהיג שלא יכפה את דעתו, שיקבל קיומן ויבנה מהן. אתה האל הוא אל

"כל הרוחות".

כזה היה אריאל, כפי שהכרתיו אני וכפי שהכירוהו רבים מחבריו, לזכינו היה מכירים בו עוד רבים רבים בעם ובחברה. תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.